

УДК 811.161.2'373.7:008

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2024.4.2>**Каріна БОРТУН**

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки, Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ, k.bortun@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1223-347X

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ СОМАТИЗМІВ
У СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

Стаття присвячена аналізу лексико-семантичних груп соматизмів в архітектоніці української фразеології, що базована на матеріалах лексикографічних праць. Метою статті є системний аналіз лексико-семантичної групи соматизмів у структурі української фразеології на основі «Фразеологічного словника української мови», «Фразеології сучасної української мови» (за ред. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.), зосереджуючись на їх класифікації, семантичних і стилістичних особливостях, а також культурних і когнітивних аспектах. Наукова новизна роботи полягає у систематизації фразеологізмів із соматичними компонентами української мови за їх семантичною структурою, визначенні специфічних особливостей соматичної семи як носіїв національно-культурної інформації, а також у встановленні закономірностей їхнього функціонування в українській фразеології. Методологія дослідження передбачає комплексний підхід, який інтегрує низку наукових методів для досягнення поставленої мети. Робота поєднує кількісний аналіз, методи лексико-семантичної класифікації, компонентного аналізу значень, контекстуального аналізу та когнітивного підходу для виявлення концептуальних і культурних особливостей соматизмів у фразеологічних одиницях. У роботі визначено ключові лексико-семантичні групи соматизмів, розкрито їх роль у фразеологічній системі мови та вплив на формування національно-культурного простору. Фразеологізми зі соматичними компонентами є важливим засобом вербалізації емоцій, міжособистісних стосунків і соціальних стереотипів. Результати дослідження визначено основні семантичні групи соматизмів, зокрема ті, що пов'язані з емоційним, фізичним і соціокультурним аспектами. Встановлено, що соматизми є важливим інструментом когнітивного й культурного кодування в українській фразеології. Результати дослідження можуть бути використані в лексикографії, когнітивній лінгвістиці та міжкультурній комунікації.

Ключові слова: соматична фразеологія, українська мова, культура, семантика, соматизми, національна ментальність, фразеологізми, культурологія, символіка тіла.

Karina Bortun. LEXICAL AND SEMANTIC GROUPS OF SOMATISMS IN THE STRUCTURE OF PHRASEOLOGY

The article is devoted to the analysis of lexical and semantic groups of somatisms in the architectonics of Ukrainian phraseology, based on the materials of lexicographic works. The aim of the article is to systematically analyse the lexical and semantic group of somatisms in the structure of Ukrainian phraseology on the basis of the Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language and Phraseology of the Modern Ukrainian Language (eds. V. Uzhchenko, D. Uzhchenko), focusing on their classification, semantic and stylistic features, as well as cultural and cognitive aspects. The scientific novelty of the work lies in the systematisation of phraseological units with somatic components of the Ukrainian language according to their semantic structure, the identification of specific features of the somatic seme as carriers of national and cultural information, as well as the establishment of regularities of their functioning in the Ukrainian phraseology. The research methodology involves a comprehensive approach that integrates a number of scientific methods to achieve the goal. The work combines quantitative analysis, methods of lexical and semantic classification, component analysis of meanings, contextual analysis and cognitive approach to identify conceptual and cultural features of somatisms in phraseological units. The paper identifies the key lexical and semantic groups of somatisms, reveals their role in the phraseological system of the language and their influence on the formation of the national and cultural space. Phraseologisms with somatic components are an important means of verbalising emotions, interpersonal relationships and social stereotypes. The study has identified the main semantic groups of somatisms, in particular those related to emotional, physical and socio-cultural aspects. It is established that somatisms are an important tool of cognitive and cultural coding in Ukrainian phraseology. The results of the study can be used in lexicography, cognitive linguistics and intercultural communication.

Key words: somatic phraseology, Ukrainian language, culture, semantics, somatisms, national mentality, phraseological units, cultural studies, body symbolism.

Постановка проблеми. Фразеологізми – відображення національної специфіки мови та її самобутності, історичного досвіду народу та уявлення, що пов'язані з трудовою діяльністю, побутом та культурою. Вони відіграють особливу роль у створенні мовної картини світу. Значення фразеологізмів тісно пов'язане з фоновими знаннями носія певної

мови, з певним досвідом особи та культурно-історичними традиціями народу, використовує для спілкування дану мову. Фразеологічні одиниці приписують об'єктам ознаки, які асоціюють із картиною світу.

Для них є важливим є антропоцентричний світогляд людини. Саме соматизми є ядро семи сталих виразів (конотативні слова,

образно-метафоричні слова, ідіоми тощо), які є зародком окремі фразеологічних гнізд. Лексична система мови є чітко окресленою, тому кількість цих фразеологічних гнізд також обмежена. У таких номінативних одиницях відбиваються побут та звичаї, вдача та поведінка людей, їхнє відношення до світу і один та до одного.

Соматичні одиниці – широкий пласт української фразеології. Їх популярності сприяють актуальність змісту, яскрава образність, народність та стилістичне розмаїття. Соматичний шлейф є частиною значеннєвих утворень семантики, що обумовлені лінгвальними й екстралінгвальними чинниками, що репрезентований метафорами, які формують макросистему фразеології.

Фразеологія української мови багата на вирази із соматичними компонентами, тобто назвами частин тіла людини, які відображають національно-культурні особливості та світогляд народу. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі, системний аналіз лексико-семантичної групи соматизмів у структурі фразеології наразі є недостатньо опрацьованим. Адже саме відсутність комплексного підходу до вивчення цих питань обмежує можливості глибокого розуміння української фразеології та її культурних кодів у річизці соматизмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі споглядаємо активно вивчення соматичних фразеологізмів на різних граматичних щаблях, що є предметом багатьох наукових студій вчених: Л. Водяної, О. Левка, О. Часнкової, О. Старостенко, О. Важеніної, І. Черевко, В. Банької, Н. Петруляк тощо.

Л. Водяна наголошує, що фразеологізми з соматичним компонентом є найдавнішим ярусом мовної композиції, що мають символічний шлейф. Вона встановила, що частотність вживання соматизмів в українській і німецькій мовах різна. Авторка вивчила ступінь частотності цих одиниць, виокремила та проаналізувала чотири лексеми: око, серце, голова, рука. На її думку, семантичним ядром формування фразеологізмів є символ. Синтез частин тіла (рука, голова, серце, око) у мовних системах показав, що найпродуктивнішими соматизмами є рука та око.

І. Черевко здійснила структурно-семантичний зріз фразеологізмів із соматизмом *кров*, зафіксованих в стилетвірних векторах українських пам'яток XVI – I пол. XVII ст., окреслила їх продукування. Науковиця виокремила структурні моделі, що трансформують дієслівні фразеологічні одиниці на позначення фізичного стану людини, особливості їх пове-

дінки. На базі потужної фактичної вибірки І. Черевко розглянула історію функціонування фразеологізмів, їх багатство та системні зв'язки на цьому рівні.

Фразеологічні дієслівні одиниці із соматичним компонентом «рука» в українській, турецькій і англійській мовах є предметом наукових досліджень Є. Часнкової. Свою вибірку авторка сформуvala зі фразеологічних і тлумачних словників української, турецької й англійської мов. Важливим у її роботі є опис особливостей лінгвокультурологічних аспектів функціонування, проведено ретельний зіставний аналіз, покласифіковано відповідно до семантичних особливостей.

Результатом проведення зіставного аналізу та створення класифікації за семантичною ознакою. Цікавим фактом є те, що такі соматизми в окреслених мовах рідко збігаються за граматику чи синтаксичною архітектонікою, зазвичай є спільним є розуміння семантики довкілля, міжособистісних зв'язків, розумінням одвічних законів всесвіту.

В. Банької вивчає соматизми з високою й середньою фразеотвірною активністю в площині фраземіки говірки села Руські Комарівці Ужгородського району Закарпатської області, окреслила специфіку символів соматизмів-компонентів, що є зразками української міфопоетичної творчості. Лінгвістка встановила, що вони є репрезентантами яскравих виявів образно-емоційного мислення, етнокультурної пам'яті носіїв говірки, асоціативного зв'язку з окресленням соматичного складника як ціннісного орієнтира сучасної картини світу українцям. Авторка зафіксувала, що сакральний зміст соматизмів є результатом антропоцентричного характеру і віддзеркалення дійсності мислення людини, її системою магічно-релігійних уявлень.

Визначення мети дослідження. Метою статті є системний аналіз лексико-семантичної групи соматизмів у структурі української фразеології на основі «Фразеологічного словника української мови», «Фразеології сучасної української мови» (за ред. Ужченка В. Д., Ужченка Д. В.), зосереджуючись на їх класифікації, семантичних і стилістичних особливостях, а також культурних і когнітивних аспектах.

Завдання статті:

1. Здійснити вибірку фразеологізмів із соматичними компонентами у царині лексикографічних праць.

2. Розробити класифікацію цих фразеологізмів за соматичними компонентами та семантичними групами.

3. Проаналізувати семантичні й стилістичні особливості окреслених фразеологізмів.

4. Виявити культурні та когнітивні аспекти, відображені у фразеологізмах зі соматичними компонентами.

Варто наголосити, що потребують детального розгляду такі аспекти:

1) класифікація та систематизація фразеологізмів із соматичними компонентами: відсутність єдиної класифікації ускладнює розуміння їхньої ролі та функцій у мові;

2) семантичні та стилістичні особливості: необхідно дослідити, як соматизми впливають на значення та емоційне забарвлення фразеологізмів;

3) культурні та когнітивні аспекти: важливо виявити, як фразеологізми із соматичними компонентами відображають національну картину світу та менталітет українців.

Методи дослідження. У статті використано комплексний підхід, що об'єднав низку наукових методів для досягнення поставленої мети. Насамперед, проведено аналіз наукової літератури та публікацій, присвячених питанням функціонування соматизмів у архітектоніці фразеології. Це дозволило визначити основні тенденції, типи лексико-семантичних груп соматизмів, встановити погляди вчених на цю дефініцію. Лексико-семантичний аналіз дозволив вивчити семантичні трансформації в контексті фразеології, описати визначення основних семантичних полів. Дає змогу проаналізувати, як соматизми використовують для створення метафоричних і метонімічних образів. Важливого значення у роботі надаємо дескриптивному методу, що передбачає опис соматизмів у фразеології без глибокого аналізу їхнього походження чи трансформації.

Він реалізований збором і систематизацією соматичних фразеологізмів із «Фразеологічного словника української мови», «Фразеології сучасної української мови» (за ред. Ужченка В. Д., Ужченка Д. В.), що передбачає опис семантичних особливостей фразеологізмів. Кількісний метод у дослідженні лексико-семантичної групи соматизмів у структурі фразеології передбачає статистичний аналіз для виявлення закономірностей та тенденцій у використанні соматичних компонентів у фразеологічних одиницях. Він спонукає до систематизації даних із репозитаріїв «Фразеологічного словника української мови» та «Фразеології сучасної української мови» (за ред. Ужченка В. Д., Ужченка Д. В.). Фіксує підрахунок частотності за кожною групою, що допомагає встановити рівень продуктивності в українській фразеології. Здійснення статистичної вибірки аналізованого матеріалу дозволяє встановити домінантні соматизми, щоб проаналізувати їхні семантичні особли-

вості, що сприяє кращому розумінню мовної картини світу та культурних особливостей українського народу.

Виклад основного матеріалу. Соматизми є трансляторами значення, де використано назви частин тіла в переносному значенні як порівняння метафори в ідіомах намагалися повніше передати свої думки або справити більше враження від сказаного чи говорить про щось максимально знайоме. Особливістю фразеологізмів-компонентів є можливість віддзеркалювати значення складників на позначення станів, процесів, сприйнятих зором, слухом, оскільки це доступно здоровій людині – саме такими маркерами та є слова соматизми.

При створенні метафор назви частин тіла продуктивні різною мірою: одні використовуються частіше, а інші – рідше. Чисельність фразеологічних одиниць із соматичним компонентом подав В. Ужченко за показником на базі «Словника фразеологізмів української мови» (2003) (рис. 1) [7].

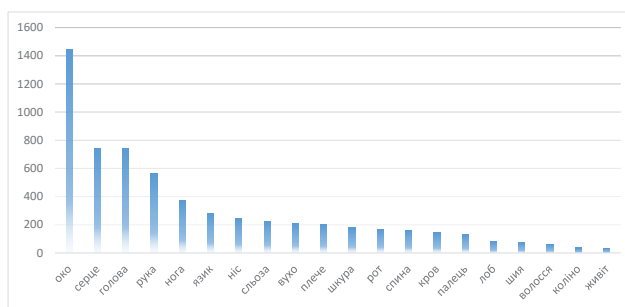

Рис. 1. «Показчик» до «Словника фразеологізмів української мови» (2003)

Різні частини тіла людини мають різний ступінь продуктивності у створенні сталих словосполучень. Такі частини тіла як п'ята, коліно чи плечі у складі соматичних фразеологічних одиниць (далі – СФО) використовують рідко, на противагу їм лексеми голова, рука, око, нога та язик – набагато частіше. Функції останніх є зрозумілішими й це пов'язано з їх легкістю у використанні.

Для підтвердження цієї тези ми обрали матеріал на базі одного із найавторитетніших словників фразеологізмів. Ним став «Фразеологічний словник української мови» в двох томах за редакцією В. М. Білоноженко. Для аналізу була обрана група соматичної лексики на позначення характеру об'єкту номінації.

Матеріалом для нашої розвідки постала стала сомонімічна лексика, а саме такі частини тіла людини: *око, голова, рука, нога, язик, зуби, вуха, ніс, плечі, шия, пальці, волосся, п'ята, лоб та коліно*. Зазначені лексеми були

подані в нашій роботі без варіативності, тому що ми обрали стержневі фраземи. Результатом праці є даний «Показчик» сомонімічної лексики до «Фразеологічного словника української мови» (1993) (рис. 2).

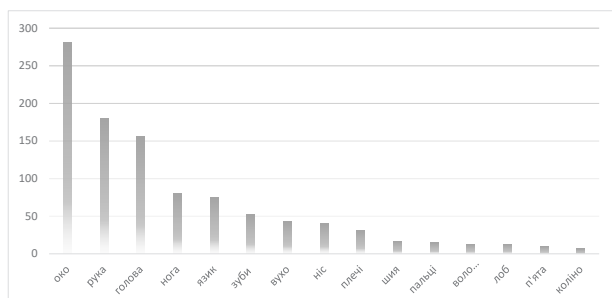

Рис. 2. «Показчик» сомонімічної лексики до «Фразеологічного словника української мови» (1993)

Причинами номінації частин або органів людського тіла є створенні метафоричних та метонімічних універсалій під час функціонування фразеологічних одиниць. Номінація нового предмету людина супроводжує асоціаціями, насамперед тими, які є відомі та постійно перебувають біля індивіда. Частина тіла постійно перебувають перед очима, вони стають специфічним еталоном для порівняння. Частина тіла та їх назви також мають символічний характер. У нашому дослідженні ми подали аналіз основних соматизмів та їх символічні значення у фразеологічній архітектоніці української мови.

Найуживанішою лексемою є *око*. Це орган зору, завдяки якому людина може бачити та оцінювати (можна *досягнути оком*, *кинути оком* чи *обводити очима*, а можна *взяти на пильне око*, *витріщити очі* чи *побігти очима*). За давніми повір'ями люди могли змінити ним долю. Наприклад, в українській народній творчості зберіглося багато прикладів того, що оком можна було зурочити чи завдати шкоди комусь та протидіяти цьому (*поганий на око*, *лихе око* та *сіль тобі в очі як протидія*). Також око ставало виразником фізичного чи морального стану людини (*очі так і світяться*, *очі туманом заходяться*, як *риб'яче око* та *аж очі обараніли*). Очима можна подавати якійсь знаки (*кліпати очима*, *блмати очима* та *заграти очима*).

Друга за вживанням – лексема *голова*. Спонівку лінгвістика є важливим вектором асоціативного та метафоричного ядра. Саме голова є ядром асоціацій і метафор, що керує розумом та думками, тому конотація є важливим чинником (*мати голову на плечах*, *мати клепку в голові*, *дурна голова*, *куряча голова*).

Прикметники у складі таких СФО часто синонімами до осіб, яких окреслюють наведені фразеологізми. Також соматизм *голова* входить до фразеологізмів, що позначають:

1) фізичний стан (*голова пухне*, *голова тріщить*, *хміль бродить в голові*);

2) людську діяльність (*ховати голову в пісок*, *підводити голову*);

3) міру та ступінь (*у головах*) [16, с. 285].

Рука у складі соматичних фразеологізмів відіграє універсальну роль та вживається із різноманітним значенням. Саме вона виконує найважливіші функції, тому завдяки цьому людина може бути повноцінною суспільною особистістю. Наразі більшість СФО із лексемою *рука* пов'язані з трудовою діяльністю трудовою діяльністю (*аж горить у руках*, *дати хліб у руки*, *рук не чути*) та неробством (*і голки в руки не взяти*, *руки в брюки*). Також регулярними соматизми, які позначають дію (*забити руки*, *піднімати руку*). СФО із компонентом *рука* окреслюють фізичний та психічний стан (*опускати руки*, *тримати себе в руках*); місцезнаходження чогось (*попадатися на руки*, *прибрати до своїх рук*). Лексема *рука* може вживатися синонімами до самої людини щодо її діяльності (*золоті руки*, *чужі руки*, *липкі руки*).

Нога – це нижня точка у вертикальному положенні тіла людини. Часто лексема *нога* символізує з приниженням та моральним тиском (*падати в ноги*). Соматизм із компонентом *нога* виступає символом міцності й опори (*стояти міцно на ногах*, *мати землю під ногами*) та руху й швидкості (*нога за ногою*, *налягти на ногу*, *давати волю ногам*). *Язик* символізує спілкування (*клепати язиком*, *розпускати язика*, *гострий на язик*, *язик як бритва*). *Зуби* часто символізують агресивну поведінку (*зуб за зуб*, *мати зуб на когось*). Також СФО із компонентом *зуби* мають широку семантику фізіологічного спрямування:

1) динамічні процеси: *сміятися «вишкірити зуби»*, *«скалити зуби»*, *говорити «цідити крізь зуби»*;

2) інтелектуальний рівень: *вправність «не по зубах»*;

3) фізіологічні процеси: *голодувати «покласти зуби на полицю»*;

4) моральні процеси: *злий «мати зуб на когось»*, *улесливий «дивитися в зуби»*;

5) абстрактні поняття: *аніскільки «ані в зуб»*, *добре «на зубок»* [15, с. 142].

Ніс. Перше значення пов'язане з отриманням інформації (далі свого носа не бачити, носом чути). Другою особливістю соматизму з компонентом *ніс* є хвороблива цікавість (пхати свого носа не чужі справи).

Завдяки такому органу як *вухо*, людина може слухати та впізнавати навколишній світ (*слухати у всі вуха*). Лексема *вухо* має асоціацію з таємницею та сильними почуттями (*нагострити вуха, закохатися по самі вуха*).

Волосся часто використовують для вираження емоційності, наприклад страху волосся дибки стає. Окрема семантика є у окремого/окремої волоска/волосини. Лексема виражає значення, коли щось мало або неважливе та наповнення до кінця (*до волосини, до сивого волосу*).

Отже, наше дослідження ще раз підтвердило думку, що різні частини тіла людини мають різний ступінь продуктивності у створенні сталих словосполучень. Насамперед, це пов'язано зі знанням народу про їхні функції, а вже потім із національно-культурними особливостями.

Соматизми часто використовують під час історичного порівняння різних мов, а особливо споріднених. В мовах, які є джерелом для такого порівняння, на першому місці для утворення фразеологізмів є слова, що окреслюють руку, очі та голову. До того ж важливою рисою соматизмів є наявність умових численних аналогів, які дуже близькі по образній спрямованості словосполучень. Вона відрізняє соматизми від інших тематичних груп ФО. У різних мовах збіг образності СФО вчені пояснюють не тільки запозиченнями, а й загальними закономірностями, що ведуть до виникнення близьких ФО, які демонструють універсальний характер переносу соматизмів їх функціанально-семантичну динаміку [12, с. 156].

Отже, назви частин тіла є ядром соматичної лексики. Вони є однією з основ для творення фразеологізмів в українській мові. Тому більшість вчених зараховують СФО до найуживаніших шарів лексичного фонду Соматичні елементи – це один із архаїчних та стійких до змін компонентів. Фразеологізми на позначення частин тіла є джерелом дослідження багатьох вчених.

СФО – індикатор антропоцентричної мовної картини світу, які є семантичними центрами сталих виразів, навколо яких утворені окремі фразеологічні гнізда. Соматичні одиниці – значна частина від загальної кількості фразеологізмів української мови. Тому цілком природно, що назви частин тіла й беруть участь в утворенні нових ФО. Соматичні

фразеологізми є прикладом стереотипного мислення, наявності архетипів в українського народу, які постають як взірць досвіду соціуму, є засвідченням належності до багатой культури й ментального колориту України.

Висновки. Отже, соматичні фразеологічні одиниці становлять значний шар в лексичній парадигмі української мови. Ми з'ясували семантико-культурологічні особливості, визначили місце соматизмів у структурі фразеології української мови лексико-семантична група соматизмів. Для нашої розвідки ми обрали сомонімічну лексику як частину соматичної.

Найчисельнішою є група фразеологізмів із компонентом «голова» та її частинами. Серед них нам найчастіше траплялися лексеми із компонентом «очі» («око») (281 фразеологічних одиниць (ФО – далі)), далі були «голова» (156 ФО), «язик»(75 ФО), «зуби» (52 ФО), «вухо» (43 ФО), «ніс» (40 ФО), «волосся» (13 ФО), «лоб» («чоло») та «шия» (17 ФО).

Однією із цікавих груп фразеологізмів із соматичним компонентом «рука» (180 ФО) та її компоненти «плече» (31 ФО) та «пальці» (15 ФО). Даний соматичний компонент символізував суспільне становище, стан та моральні якості людини. Соматизми із компонентом «нога» (80 ФО) зустрічатиметься рідше. До цієї входять СФО «коліно»(7 ФО) та «п'ята»(10 ФО).

Під час нашого дослідження ми визначили, що для лексико-семантичної групи соматизми як частина українській фразеології характерні:

- стійкість;
- висока частота вживання;
- розгалуження семантична структура.

Соматизми найчастіше виступають семантичними центрами сталих виразів(конотативні слова, образно-метафоричні слова, ідіоми тощо) навколо яких утворюються окремі фразеологічні гнізда. У кожній мові лексична парадигма чітко окреслена, тому кількість цих фразеологічних гнізд також обмежена. У таких номінативних одиницях відбиваються побут та звичаї, вдача та поведінка людей, їхнє відношення до світу і один та до одного. Соматичні одиниці – широкий пласт української фразеології. Їхній популярності сприяють актуальність змісту, яскрава образність, народність та стилістичне розмаїття.

Література:

1. Баньої В., Петруляк Н. Соматизми у складі фразеологізмів закарпатської говірки села Руські Комарівці Ужгородського району: етнолінгвістичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Філологія*. Ужгород: ПП Данило С. І., 2020. Вип. 1 (43). С. 39–48.
2. Бортун К. О. Структурні особливості асоціативного поля ергонімів міста Вінниці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2022. № 56. С. 16–20. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.56.4>
3. Бортун К. О. Функційно-семантичні особливості часток в імперативних висловленнях. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Budapest, 2017. V(39). С. 11–16.
4. Бортун К. О. Теоретико-поняттєві особливості конотації у сучасній українській мові. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці*. Випуск 23. Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, НУЦЗ України. 2023. С. 264–268.
5. Бортун К. О. Транспозиційні особливості імператива у сфері способово-темпоральних форм (на матеріалі української мови). *Одеський лінгвістичний вісник: Науково-практичний журнал*. 2017. № 9. Т. 2. С. 65–69.
6. Бортун К. О. Денотатно-номінативна класифікація ергонімів міста Вінниці. *The latest approaches to improving philological sciences: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 18–31. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-426-9-2>
7. Важеніна О., Куцева А. Фразеологізми з соматичним компонентом: семантичний та етнокультурологічний аспекти. *Донецький вісник НТШ*. URL: litmisto.org.ua/?p=19722
8. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології. Ужгород: ФОП Сабов А.М., 2018. 463 с.
9. Водяна Л. В. Символічне значення соматизмів у фразеологізмах латинської, німецької та української мов. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. (1). 2022. С. 108–113. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.16>
10. Каріна Бортун Синтаксичні засоби вираження конотації окличних речень у романі Наталки Доляк «Шикарне життя у Вупперталі». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич. 2022. Вип. 53. Том 1. С. 166–170.
11. Мицан Д. М. Локативне вживання фразеологізмів з компонентами-назвами частин тіла. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2012. Вип. № 29. С. 127–129.
12. Панцьо С. Культурологічна вагомість соматичної лексики (на матеріалі лемківської пісні). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: філологія (мовознавство). 2012. Вип. 16. с. 155–162.
13. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ: Наук. думка 1973. 278 с.
14. Старостенко О. Символічне значення фітонімів в англійській та українській мовах. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/1122>
15. Чаєнкова О. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом голова. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Філологія*. Соціальні комунікації. Київ: Гельветика, 2020. Т. 31 (70). № 2. Ч. 3. С. 141–146.
16. Черевко І. Образна основа фразеологічних одиниць із соматизмом кров (на матеріалі пам'яток української мови XVI – першої половини XVII ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Філологія*. Ужгород: ПП Данило, 2020. Вип. 1 (43). С. 282–287.
17. Cambridge International Dictionary /E. Walter (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 604 p.
18. Essential Turkish Idioms (for English speakers). İzmir: Habibullah Enterprises, 2006. 205 p.
19. Myroslava Chesakova, Karina Bortun, Viktoriia Lohvynenko, Valerii Molotai and Nataliia Tymoshyk. *Enhancing Social Protection Policy for Internally Displaced Persons in the Context of War: vol. 21*. 2023. URL: <https://refpress.org/ref-vol21-a105/>